

J. B. Baugh

Mindeord

H. Bach

17. juli 1905 – 28. juni 1984

Af Bengt Algot Sørensen

I to kronikker i Aarhus Stiftstidende den 16. og 17. september 1974 fortalte Bach om sine skoleår, frem for alt om sine erfaringer i forbindelse med overgangen fra det såkaldte Reformrealgymnasium i Kiel til Sønderborg Statsskole. Faderen, Niels Petersen Bach (1868-1962), var født 1868 i et dansktalende sønderjysk sogn af forældre, der hverken kunne tale eller forstå tysk. Han blev uddannet som lærer på seminariet i Haderslev, men da kursen over for danskheden i Sønderjylland ved århundredets slutning strammedes og bl. a. bevirkede, at de nordslesvigske skoler praktisk talt var lukket for dansksindede lærere, fik han stilling ved Kiels kommunale skolevæsen. Ved Genforeningen 1920 flyttede familien nord for grænsen, faderen blev lærer i Augustenborg, senere i Tønder, og sønnen Heinrich kom i 4. mellem og derefter i gymnasiet på Sønderborg Statsskole. Bach har i de to kronikker mange rammende og morsomme bemærkninger om forskellen mellem den danske og den tyske skole, som når han f.eks. sammenligner sin sidste fristil i den tyske eliteskole med sin første fristil i det han kalder den danske barneskole. Emnet for den tyske stil var: »Hvordan afdækkes Agamemnons karakter i Iliadens første sang?«, mens emnet for den danske stil kort og fyndigt lød: »Fortæl om fåret«. Bach benytter ikke disse kronikker til at kritisere hverken den tyske eller den danske skole. Han var af natur og af princip tolerant og forstående og vidste meget vel, at en sag som regel kan ses fra mere end én side. Klogt og sagligt fremhæver han i kronikkerne fordele og ulemper ved begge skoleformer. Den tyske skole gav ham stor viden og gode arbejdsmetoder, men om den danske skole skriver han: »Den frigjorde menneskelige værdier, som jeg nødig ville have været foruden, og som blev bestemmende for hele mit senere liv«. Intellektuelt var Bach

præget af den danske kulturradikalisme. Han var en frisindet og fordomsfri humanist med klare standpunkter, som han forfægtede med iver og veltalenhed.

Efter studentereksamen 1924 påbegyndte Bach ved Københavns Universitet studiet af tysk (som hovedfag) og dansk (som bifag). Faget germansk filologi havde på det tidspunkt to lærestole, der beklædtes af henholdsvis Chr. Sarauw og L. L. Hammerich. Ved Sarauws død 1925 blev faget delt op, således at Hammerich påtog sig undervisningen i alle sproglige discipliner samt middelalderens litteratur, altså netop de stofområder som også Bachs pædagogiske og videnskabelige indsats skulle komme til at koncentrere sig om. For Bach fik mødet med den lærde og verdenskløge Hammerich stor menneskelig og videnskabelig betydning. Som universitetslærer vakte Hammerich hans videnskabelige interesse, der allerede i studietiden resulterede i den første videnskabelige publikation. Tiderne var ikke gunstige for unge forskere, da Bach i 1930 blev cand. mag. De videnskabelige stillinger på universitetet indskrænkede sig til professoraterne, og forskningsstipendier fandtes ikke. Bach måtte derfor som så mange andre gå vejen over gymnasieskolen og var i årene 1930-38 adjunkt ved Frederiksborg Statsskole. Han fremhævede siden selv med taknemmelighed den pædagogiske erfaring han erhvervede sig i disse år, og som de universitetsstuderende skulle komme til at nyde godt af.

Som universitetslærer var Bach en fremragende pædagog. Med utrættelighed tålmodighed og koncentration førte han sin sokratiske dialog med den enkelte studerende og helmede ikke, før denne under hans styring havde ræsonneret sig frem til den rigtige forklaring. For de lidt forsagte blandt de studerende kunne denne næsten massive pædagogiske opmærksomhed virke noget overvældende, men ingen, der havde været igennem denne proces, glemte nogensinde den indoeuropæiske aflyd eller den oldhøjtyske lydforskydning.

Omkring 1930 fik man på Københavns Universitet de første timebetalte undervisningsassistenter, og som sådan kunne Bach i de følgende år fastholde sin forbindelse med universitetet. Han præsterede i denne periode, da han altså både var gymnasie- og universitetslærer, at gennemføre et krævende videnskabeligt arbejdsprogram, der 1934 resulterede i hans første sproghistoriske arbejde »Laut- und Formenlehre der Sprache Luthers« og 1937 i disputatsen om »Die thüringisch-sächsische Kanzleisprache bis 1325«, der 1943 efterfulgtes af en anden del. Umiddelbart efter disputatsen blev han i 1938 efter konkurrence professor i

germansk filologi ved Aarhus Universitet efter Christen Møller, der overtog stillingen som direktør for Handelshøjskolen (Den Handelsvidenskabelige Læreanstalt) i København. Bach var således ikke med fra universitetsundervisningens start i slutningen af 1920'erne i Århus, men det varede ikke længe, før han i studenternes og kollegernes bevidsthed opfattedes, som en af det unge universitets pionerer og grand old men, der var med til at skabe respekt om det nye universitet. Han talte ofte med hengivenhed om pionerånden og sammenholdet på Aarhus Universitet i disse år. Selv ydede han en stor og uselvsk indsats i opbygningen af det jyske universitet, og at han i en årrække (1959-63) var universitetets rektor, virker i denne forbindelse næsten naturligt.

Bachs forskningsmæssige indsats var primært knyttet til det tyske skriftsprogs historie, sekundært til middelalderens tyske og europæiske litteratur. Han var således, ligesom sine lærere Hammerich og Chr. Sarauw, til en vis grad både sprog- og litteraturhistoriker. I modsætning til deres kolossale emnespredning begrænsede og koncentrerede Bach imidlertid sin forskning om de to ovennævnte store og centrale områder. Tyngdepunktet lå utvivlsomt i udforskningen af Luthers skriftsprog som en af de allervigtigste forudsætninger for det moderne tyske standard-sprog. Denne opgave blev hans videnskabelige livsværk; her nåede han resultater som endnu i mange år vil være af afgørende betydning for den internationale forskning på dette felt.

Det første udtryk for Bachs videnskabelige interesse for Luthersproget er bogen »Laut- und Formenlehre der Sprache Luthers« fra 1934. Med den for Bach karakteristiske tilbageholdenhed, når det drejede sig om hans egen videnskabelige indsats, har han både i bogens forord og andetsteds fremhævet, at denne bog først og fremmest var tænkt som en lærebog for tyskstuderende. Ikke desto mindre henvises der den dag i dag til den i internationale forskningsoversigter. I virkeligheden er det den første egentlige videnskabelige fremstilling af lyd- og formlæren i Luthers sprog.

Bogen er overvejende registrerende og beskrivende, præget af nøgtern klarhed og saglighed. Ligesom i sine senere arbejder betragter Bach allerede her Luthers sprog fra en historisk synsvinkel som en vigtig udviklingsfase mellem middelalder og nutid. Talrige korte henvisninger og kommentarer placerer de enkelte sproglige former på den ene side i forhold til ældre sprogtrin, østmellemtyske dialekter og kancellisproget og på den anden side i forhold til det nyhøjtske sprog.

Under udarbejdelsen af Luther-grammatikken måtte Bach imidlertid

konstatere, at der ikke fandtes nogen sikker og velfunderet viden om forudsætningerne for Lutherformerne og de saksiske bogtrykkeriers sprog. Bach gik derfor i gang med en undersøgelse af det ældste thüringsk-saksiske kancellisprog, nærmere betegnet to lovbøger fra ca. 1300 og 100 retsdokumenter fra tiden op til 1325. Undersøgelsens første del omhandlede vokalismen og udkom 1937 som disputats; anden del om de tryksvage stavelser, konsonantismen og formlæren kom 1943. Afhandlingen blev i sin helhed genoptrykt i New York og London 1972. – Bach reviderede her bl. a. den indtil da gældende opfattelse, at det kejserlige kancellisprog i Prag under Karl IV med dets blanding af mellem- og sydtyske former havde bredt sig til de øvrige kancellier og således var den umiddelbare forudsætning for Luthersproget og det nyhøjtyske skriftsprog. I modsætning hertil påviser Bach, at det thüringsk-saksiske kancellisprog længe før Karl IV havde udviklet en sprognorm, der på de vigtigste punkter stemmer overens med Luthersproget og det nyhøjtyske skriftsprog. En anden vigtig erkendelse i Bachs afhandling er påvisningen af, at det thüringsk-saksiske kancellisprog ikke var identisk med områdets talte dialekt. Han karakteriserer det i stedet som en regional skriftdialekt, der på den ene side var en slags gennemsnitssprog for regionen, men som også var under påvirkning af andre, især sydtyske, kancelliers sprog og således udgjorde et blandingssprog med både nordtyske og sydtyske elementer. Denne tilstand – et skriftsprog, der gælder for den bestemte egn, men som dog er forsynet med visse træk, der forbinder det med andre tyske landskaber – forandres ifølge Bach kun uvæsentligt i tiden før Luther.

Bach overvejede herefter en fortsættelse af de i disputatsen gennemførte undersøgelser, dvs. han ønskede at undersøge den videre udvikling af det thüringsk-saksiske kancellisprog indtil Luther. Andre, især tyske forskere, havde imidlertid givet sig i lag med denne opgave, som Bach derfor lod ligge. I stedet vendte han sig mod det store spørgsmål om Luthers betydning for udviklingen af det moderne tyske skriftsprog. Efter at man igennem århundreder ukritisk havde betragtet Luther som det tyske skriftsprogs fader, blev spørgsmålet fra begyndelsen af 1930'erne genstand for en lidenskabelig debat præget af stærkt afvigende synspunkter. Når meningene kunne være så delte, skyldtes det ikke mindst den i og for sig forbavsende mangel på videnskabeligt underbygget viden om helt basale kendsgerninger. Man vidste f. eks. meget lidt om den faktiske skriftsproglige situation før Luther og på Luthers tid, selv om Bachs disputats her havde betydet et skridt i den rigtige retning. Frem for alt manglede man

en grundig undersøgelse af sproget i de af Luther udgivne og overvågede skrifter. En sikker viden på dette punkt var naturligvis en forudsætning for en vurdering af forholdet mellem Luthersproget og det nyhøjtske skriftsprog, men spørgsmålet var kompliceret, bl. a. fordi sproget i disse skrifter undergår store forandringer fra de tidligste til de sene tryk. Bach havde gjort et forarbejde med sin Luthergrammatik, men denne lærebog tilfredsstillende ikke hans egne videnskabelige krav og var ikke baseret på et tilstrækkeligt omfattende materiale med fyldestgørende kildehenvisninger. I midten af 1950'erne besluttede han derfor at tage opgaven op og vendte tilbage til udforskningen af Luthersproget. I 1974 kom som resultat heraf det første bind af *Handbuch der Luthersprache*. Bind to udkom i sommeren 1985. Forordet til bind to har Bach dateret 20. juni 1984, otte dage før sin død.

Man kan undre sig over, at Bach i midten af 1950'erne havde mod på at give sig i kast med en så kæmpemæssig videnskabelig opgave. Store administrative hverv lagde netop i disse år beslag på hans tid og kræfter. I forordet til Lutherhåndbogens første bind 1974 antydes en forklaring, der er karakteristisk for den rationelle måde han forstod at udnytte og tilrettelægge sin tid på. Efter at have fremhævet opgavens videnskabelige betydning nævner han her som en for ham gunstig biomstændighed, at de omfattende administrative opgaver dengang ganske vist ikke levnede ham tid til koncentreret beskæftigelse med videnskabelige opgaver, men de gav ham dog mulighed for at fortsætte indsamlingen af materiale. Denne del af opgaven var i sig selv en kæmpemæssig arbejdspræstation. Bach exorperede efter alle de i Wittenberg trykte førsteudgaver af Luthers skrifter og inddrog i vid udstrækning eksempler fra senere udgaver, for så vidt som Luther selv havde overvåget trykningen af dem. Udvalgelsen af eksempler foretog han med henblik på det enkelte eksempels betydning for det overordnede sigte, der nu som før var Luthers sprogformer i deres historiske forhold til nyhøjtsk norm. Det var dette sigte, der også for håndbogens vedkommende bevirkede, at Bach i sine undersøgelser så bort fra syntaks, ordforråd og sprogstil hos Luther og i stedet begrænsede sig til lyd- og formlæren som den del af skriftsproget, der er normgivende og hævet over subjektive og individuelle forskelligheder. Med Bachs *Handbuch der Luthersprache* er der etableret et videnskabeligt grundlag for en realistisk bedømmelse af den proces, der i første halvdel af det 16. århundrede skabte grundlaget for et skriftligt enhedsprog i Tyskland. Bach tager ikke i sin *Handbuch* eksplicit stilling til spørgsmålet om Luthersprogets betydning for det senere nyhøjtske

skriftsprog, men det er hele tiden latent til stede i hans undersøgelser, og i flere mindre artikler fra de senere år, bl. a. i Carlsbergfondets årsskrift 1980 har han behandlet emnet. På dette grundlag er det muligt at danne sig et indtryk af, hvad der var hans sluttelige mening om det spørgsmål, der havde beskæftiget ham hele hans liv som forsker: Fra senmiddelalderen til Luther fandtes der i det tysksprogede område otte regionale skriftsprog hvert med sit kraftige særpræg og alle med udgangspunkt i de respektive kancelliers sprog. Tysklands politiske opsplitning i mange mindre stater og dermed mangelen på en toneangivende hovedstad bevirkede, at disse otte regionale skriftsprog stod i et slags konkurrenceforhold til hinanden uden at nogen enkelt region var i stand til at fortrænge de andre landskabers sprogform og skrivemåde. Med bogtrykkerkunstens opfindelse blev behovet for en fælles sproglig skriftnorm akut. Det østmellemtyske sprogområde gik af med sejren. Geografisk lå det ved år 1500 i midten af sprogområdet; dets skriftsprog var et blandingssprog med oprindeligt nordtyske og senere optagne sydtyske elementer og som sådant velegnet som fællesnævner for et tysk skriftsprog. Det der manglede, for at netop denne regions skriftsprog kunne overtages af de andre regioner, var en almen anerkendt autoritet. Med reformationen, frem for alt med Luthers bibeloversættelse, blev en sådan autoritet etableret, som sprogligt hurtigt slog igennem i de protestantiske og efterhånden også i de katolske områder.

Det fremgår af Bachs undersøgelser, at Luther i de senere bibeludgaver med en ret høj grad af konsekvens og systematik traf et valg mellem forskellige sproglige former af samme ord, fortrinsvis mellem lokale østmellemtyske former og former, som var indført sydfra. Afgørende for bedømmelsen af Luthers sprogets historiske betydning er nu, at de af Luther foretrukne former som regel, men ikke altid, er identiske med den nyhøjtyske norm. Bach fastholdt derfor den traditionelle opfattelse af Luthers afgørende betydning for det nyhøjtyske skriftsprogs oprindelse – men med modifikationer. Også her styrede han en midterkurs mellem ekstremerne. For Bach var det dog hævet over enhver tvivl, at det nyhøjtyske standardsprog i dag ville have set væsentlig anderledes ud uden Luther; det ville i så fald have haft et mere sydtysk præg.

Bachs ståsted inden for det efterhånden meget omfattende og heterogene område som sprogvidenskaben i dag udgør, er i og for sig temmelig éntydig. Han var først og fremmest sproghistoriker og som sådan med til at føre de bedste traditioner fra det 19. århundredes sprogvidenskab videre. Sprog var for ham et levende, foranderligt og historisk betinget

fænomen, uløseligt forbundet med den menneskelige psyke og med tidernes skiftende sociokulturelle forhold. Hans – man fristes til at sige – konstitutionelt betingede modvilje mod det kun spekulative og kun systematiske bragte ham på kritisk afstand af væsentlige dele af det 20. århundredes sprogvidenskab, selv om faglig polemik ikke var hans sag. Tværtimod understregede han gerne den moderne lingvistik's betydelige resultater, men f.eks. forskydningen fra den diakroniske sprogbetragtning til den synkroniske analyse af sprogsystemet prægede ikke hans forskning i væsentlig grad. Forestillingen om sproget som et system med egne immanente love var ham ellers ikke fremmed, men han kunne og ville ikke isolere sproget fra den historiske kontekst. Man kunne med nogen ret hævde, at Bachs fremstilling af Luthersproget er en synkronisk fremstilling af et ældre sprogsystem, men i sine talrige kommentarer i bogen bestræber han sig netop utrætteligt på at sætte enkelthederne ind i det historiske udviklingsforløb, der var og blev det overordnede perspektiv i hans sprogforskning.

I en artikel fra 1976 »Sprachwandel und Interferenz« citerer Bach følgende udtalelse af den store tyske sproghistoriker Herman Paul fra slutningen af forrige århundrede:

Ich erkläre ein für alle mal, dass ich nur für diejenigen schreibe, die mit mir der Überzeugung sind, dass die Wissenschaft nicht vorwärts gebracht wird durch komplizierte Hypothesen, mögen sie auch mit noch so viel Geist und Scharfsinn ausgeklügelt sein, sondern durch einfache Grundgedanken, die an und für sich evident sind, die aber erst fruchtbar werden, wenn sie zu klarem Bewusstsein gebracht und mit strenger Konsequenz durchgeführt werden.

Bach kalder disse ord for Hermann Pauls videnskabelige trosbekendelse og lægger ikke skjul på, at de i høj grad har hans sympati, først og fremmest fordi Paul her præciserer et standpunkt lige fjernt fra en rent stofflig og en rent abstraherende indstilling. Dette var Bachs eget foretrukne standpunkt, og Hermann Pauls ord karakteriserer i virkeligheden det metodisk-teoretiske grundlag, som Bachs sprogvidenskabelige forskning hvilede på, men som han selv med sin karakteristiske modvilje mod enhver form for teoretiserende udlægninger kun sjældent formulerede eksplicit.

Selv om Bachs beskæftigelse med middelalderens tyske og europæiske litteratur i visse henseender har en noget anden karakter end hans sproghistoriske forskning, var sprog og litteratur dog for ham nært forbundne

størrelser, ikke alene gennem deres filologiske grundlag, men også ved deres fælles kulturhistoriske kontekst. Et karakteristisk eksempel på overgangen fra hans sproghistoriske til hans i ordets videste betydning kulturhistoriske forskning er eksempelvis Bachs bidrag til »Den danske Bibels Historie«, Aarhus 1950, hvor det lykkes ham i overordentlig koncentreret form at give en perspektivrig fremstilling af bibeloversættelsernes historie i den vestlige kulturkreds indtil Christian III's danske bibel 1550. – Fremhæves skal ligeledes hans undersøgelser af korstogtidens digtning, som trods deres begrænsede omfang og specielle sigte udgør vægtige bidrag til en bedre forståelse af middelalderens litteratur på et filologisk grundlag. Denne del af Bachs produktion begyndte med den prisbelønnede besvarelse af Filologisk-historisk samfunds opgave 1927: »En litteraturhistorisk-filologisk undersøgelse af de middelhøjtytske korstogssange«; den fortsatte med hans oversættelse af Filip af Novara 1946 og kulminerede med den lille bog om »Det femte korstog i samtidens franske og tyske digtning« fra 1952. Den filologiske akribi indgår her i en smuk syntese med Bachs æstetiske sans og evne til at se også litteratur i dens historiske sammenhæng. Dette i forbindelse med den klare og levende fremstillingsform gør læsningen af disse skrifter mere underholdende, end man måske efter deres titler ville forvente.

De samme kvaliteter genfinder vi i endnu højere grad i Bachs to største og ypperste litteraturhistoriske værker, »Middelalderens tyske litteratur«, 1948, og »Den folkspråklige medeltidslitteraturen«, 1959, som er en del af Bonniers allmänna litteraturhistoria. Begge bøger er skrevet for et bredere publikum og kan karakteriseres som populærvidenskab i dette ords bedste betydning. Det omfattende stof er ordnet efter enkle, overskuelige grundprincipper. Uden at ryste på hånden samler Bach trådene i det komplicerede mønster og giver læseren et fascinerende billede af middelalderlig kultur og menneskeliv i en form, der er præget af hans store kærlighed til emnet og af hans suveræne fremstillingskunst. Især i den tyske litteraturhistorie lægger han megen vægt på også at beskrive forskningsproblemerne i forbindelse med større værker og enheder. Bogen bliver således ikke alene en fremragende introduktion til tidens litteratur, men også til den dengang aktuelle forskningssituation. Den europæiske litteraturhistorie imponerer især ved den kyndighed, hvormed den enkelte nationale litteraturs særpræg fremstilles samtidig med, at det fælles europæiske kulturgrundlag tydeligt træder frem.

Et gennemgående træk i Bachs pædagogiske, videnskabelige og også administrative virke var hans trang til klarhed og hans glæde ved en

logisk argumentation baseret på viden og fornuft. Han helmede ikke, før selv det mest komplicerede spørgsmål havde fundet en enkel og naturlig løsning for ham selv, hans læsere og hans tilhørere. Bach søgte altid den lige vej til målet, diskuterede gerne og altid i en ligevægtig og urban form. Han lyttede opmærksomt til andres argumenter uden egentlig for alvor at anfægtes i sin inderste overbevisning. Disse egenskaber i forbindelse med en højt udviklet sans for realiteter og for det realiserbare gjorde ham til en fremragende administrator og højt værdsat medlem af talrige indenlandske og udenlandske råd og kommitteer af forskellig art. Foruden rektoratet ved Århus Universitet fra 1959-1963 skal her kun fremhæves nogle enkelte af de mange poster Bach beklædte i årenes løb: Han var således formand for Danmarks Journalisthøjskoles bestyrelse 1959-1974, formand for bestyrelsen for statens almindelige videnskabsfond 1962-1968, medlem af Statens humanistiske Forskningsråd 1968-1974, medlem af bestyrelsen for Rask-Ørsted Fondet 1964-1972, formand for lektoratsudvalget 1964-1974, præsident for Committee on Higher Education and Research under Europarådet 1964, medlem af Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1958-1984. Bach var desuden medlem af flere tyske videnskabelige kommissioner, således for Deutsches Wörterbuch i Göttingen og for Frühneuhochdeutsche Grammatik i Bonn samt medlem af Wissenschaftlicher Rat ved Institut für Deutsche Sprache i Mannheim fra 1965.

For sit institut på Århus Universitet, hvis skæbne til det sidste lå Bach stærkt på sinde, var hans indsats uvurderlig. Han gjorde Institut for germansk Filologi til en fortræffelig arbejdsplads for medarbejdere og studerende, og da styrelsesloven kom, gled han på en naturlig og selvfølgelig måde ind i den nye struktur uden at sætte noget af sin autoritet over styr. Den faglige standard blev i hans tid kombineret med en munter menneskelighed. Bachs karakteristiske latter fra kontoret ved siden af institutbibliotekets lille læsesal hører sikkert til mange århusianske tysk-studerendes gode minder. Efter sin pensionering deltog han fortsat i instituttets aktiviteter og forblev til det sidste det integrerende midtpunkt for divergerende meninger og holdninger.

Bach var fra naturens hånd begunstiget med store fysiske og åndelige fortrin. De ydre omstændigheder, barndommen, skolegangen, universitetsudannelsen, og hvad derefter fulgte, var ligeledes velegnet til at udvikle hans medfødte evner. Dertil kom Bachs egen sikre forståelse for sine evners muligheder og rækkevidde, og hans kloge udnyttelse af dem. På ham synes Goethes maxime i sjælden grad at passe: »Nur klugartige

Menschen, die ihre Kräfte kennen und sie mit Mass und Gescheitigkeit benutzen, werden es im Weltwesen weit bringen«. Bach benyttede sine evner med mådehold og klogskab – også i den forstand, at nok fik viden-skaben sin store andel af hans rige ressourcer, men den fik dog ikke lov til at fortrænge en bredere og mere elementær livsudfoldelse. Dertil var Bachs optagethed af livets mangfoldighed uden for murene og hans interesse for andre mennesker alt for stor. Han var et åbent og åndeligt meget levende menneske med en velgørende atmosfære af kultur og livsglæde omkring sig. Mange vil huske, og mange vil savne ham.

Æret være hans minde.

Referencer

- Festskrift udg. af Københavns Universitet, 1938, s. 202f.
Dansk Biografisk Leksikon, Første Bind, 1979, s. 336, ved Ole Restrup.
Aarhus Universitets Årsberetning 1984 (udk. 1985), ved Ernst Dittmer.
Sandbjerg 85. Dem Andenken von Heinrich Bach gewidmet, Neumünster 1986, ved Ernst Dittmer.